

İlk mənbələr dərsin səmərəliliyini artırır

Sevda Axundova

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollecinin
müəllimi*

Ölkəmizdə uğurla həyata keçirilən və dönməz xarakter almış təhsil islahatının hazırlıki mərhələsində müasir ədəbiyyat dərslikləri və dərs vəsaitlərinin təlimin yeni keyfiyyət səviyyəsinə yüksəldiləmisi, təhsilin məzmunun müstəqil dövlətçilik prinsipləri əsasında qurulmasında rolü böyükdür.

Yeni Təhsil Qanununda orta məktəb qarşısında vətənpərvərlik və azərbaycanlılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil və yaradıcı düşünən, milli mənəvi və ümuməşəşri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik, təşəbbüsleri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək vəzifəsi qoyulmuşdur. Həmin vəzifənin yerinə yetirilməsində yeni tipli, müasir dövrün tələblərinə cavab verən dərsliklərin, dərs vəsaitlərinin hazırlanması, nəşri mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan təhsil sistemində dərslik və müntəxəbatların hazırlanmasında zəngin pedaqaçı və elmi ənənələr vardır. Mirzə Şəfi Vazeh, Səid Ünsiəzadə, Rəşid bəy Əfəndiyev, Məhəmmədətəğı Sidqi, Firdun bəy Köçərli,

Abdulla Şaiq və başqalarının tarixi xidmətləri bunu aydın eks etdirir. AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Nizami Cəfərov, filologiya elmləri namizədi Nəcəf Nəcəfov, pedaqaçı elmlər namizədi, dosent Bilal Həsənlinin tərtib etdikləri orta ümumtəhsil məktəblərinin XI sinifləri üçün “Ədəbiyyat müntəxəbatı” dərs vəsaiti bu zəngin ənənələrin uğurlu davamı kimi (Bakı, “Kövsər” nəşriyyatı, 2009) diqqəti cəlb edir.

Dərs vəsaitinin məzmununda, metodik sistemində təcrübəli filoloq dəstxətti, metodist səriştəsi diqqəti cəlb edir. “Ədəbiyyat müntəxəbatı”nda ədəbiyyat tarixinin inkişaf mərhələləri, mövzular XI sinif üçün ədəbiyyat programının tələblərinə, dərsliyinin məzmun və strukturuna uyğun olaraq təqdim edilir. Belə ki, V-XI siniflərin ədəbiyyat proqramlarında Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin aşağıdakı kimi dövrləşməsi əsas götürülmüşdür:

I. Qədim dövr (ən qədim zamanlardan XIII əsərə qədər);

II. Orta dövr (XIII əsrənən XVII əsərə qədər);

III. Yeni dövr (XVII əsrənən XX əsrin əvvəllərinə qədər);

IV. Ən yeni dövr (XX əsrin əvvəllərindən bu günə qədər).

XI sinifdə öyrənilən monoqrafik mövzular sinfin səviyyəsinə uyğun müəyyənləşdirilmiş, XX əsrin əvvəllərindən bu günədək ədəbiyyatımızın ümumi manzərəsini eks etdirən müvafiq ədəbi-bədii materialların müntəxəbatla daxil edilməsi məqsədə uyğun saylmışdır. Hər bir mövzu üzrə ilk növbədə həmin sənətkarın yaradıcı şəxsiyyəti barədə yüksək məlumat verilir. Bu materiallər “Ədəbiyyat” dərsliyindəki məlumat və şərhləri mövzu, problem baxımından tamamlayır. O da aydın olur ki, bu mövzular məzmunca cəlbedicidir, yorucu fakt və hadisələrin sadalanmasından uzaqdır. Başlıcaşı isə məktəbilərdə sənətkarın şəxsiyyətinə və yaradılığına marağın yaranması, biliklərin zənginləşdirilməsi nə kömək edir.

Müəlliflər çalışmışlar ki, programın tələbinə uyğun olaraq tədrisinə ayrıca saat verilən əsərlər vəsaitdə dolğun şəkildə eks olunsun, müntəxəbat dərsliklə üzvi vəhdət təşkil etsin, onu məntiqi şəkildə tamamlasın. Şəgirdin ikinci dərəcəli faktlar, məlumatlarla yüklenməməsi, təlim yükünün optimallığı, tələbi də dərs vəsaitində nəzərə alılmış, bəzi irihəcmli əsərlərin ixtisarla verilməsi məhz həmin elmi-metodiki zərurətdən irəli golmuşdır.

Məlumdur ki, əvvəller ədəbiyyat üçüllük kurs şəklində öyrənilirdi. Onda XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatı, o cümlədən C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir X siniflərdə tədris edildi. 2002-ci ildə təsdiq olunmuş proqramla ədəbiyyat kursunun 2 il ərzində öyrənilmesi məqsədəmüvafiq bilindi. Bu həm də ona görədir ki, XX əsr bütün dünya xalqlarının siyasi, ictimai və ədəbi həyatında olduğu kimi, Azərbaycanın həyatında da mühüm rol oynamışdır. Bu dövrün ədəbi mühüti buraxılış sinfi şagirdləri daha yaxşı anlaya bilərlər. C.Məmmədquluzadənin “Anamın kitabı”, “Azərbaycan” əsərləri zamanımızla daha ahəngdar səslənir. Eyni sözləri M.Ə.Sabirin “Amalımız, əfkarımız ifnayı-vətəndir”, “Səttarxana” şeirləri haqqında da demək olar.

“XX əsrin birinci yarısında Azərbaycan ədəbiyyatı”nın I mərhələsinə daxil edilmiş Hüseyn Cavidin “İblis”, C.Cabbarının “Oqtay Eloğlu”, S.Vurğunun “Vaqif”, Məhəmməndhüseyn Şəhriyarin “Heydərbabaya salam” əsərləri də öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir.

Məlumdur ki, C.Cabbarının “Almaz”, “1905-ci ildə” pyesləri yənə də ədəbiyyatımızın incilərindəndir. Lakin bu əsərlərdəki bəzi məqamlar mübahisəli görünür. Təbii ki, orta məktəb dərsliklərinə mübahisəli məsələlər salınır bilməz. S.Vurğunun “Vaqif” əsəri isə tamamilə yeni aspektdə, yeni baxışlara uyğun təhlil olunmalıdır. Bu barədə kifayət qədər materiallar vardır.

“XX əsrin ortalarından bu günə qədər Azərbaycan ədəbiyyatı” adılan II mərhələdə R.Rzanın “Qızılıgül olmayaydı”, İlyas Əfəndiyevin “Xurşidbanu Natəvan”, B.Vahabzadənin “Güllüstan” əsərlərinin tədris edilməsi də müəllimləri razi salır. “Güllüstan”ın yenidən gündəmə gəlməsi çox önemlidir. 2009-2010-cu dərs ilindən proqramda Mir Cəlalın “Bir gəncin manifesti” əsərinin öz yerini tutması da

maraqla qarşılanmıştır. İndi roman özünün yeni hayatı yaşamıştır. Romanın ve seçilmiş programlar öz təsirliliyi, məzmunu və bədii keyfiyyəti ilə nəzəri cəlb edir.

Görkəmli yaziçi İ.Şixlinin "Dəli Kür" romanının müntəxəbatda təqdimi məqsəd uyğundur. Məlumdur ki, ədəbiyyatımızın və sənətkarın ciddi uğuru sayılan "Dəli Kür" mürəkkəb, çoxşaxəli əsərdir. Romanda ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında baş vermiş mühüm hadisələr, xalqımızın başına gətirilən faciələr Cahandar ağanın və onun ailəsinin timsalında eks etdirilir.

Cahandar ağanın o dövrdə ictimai quruluşdakı ədalətsizliklərin qurbanı olması, onun faciəsini şəxsi həyatındaki ziiddiyətlərdə aşğırlaşdırması əsərdə yüksək sənətkarlıqla eks etdirilmişdir. Romanda təsvir edilən hadisələr, obrazlar sistemi müəllif niyyətinin açılmasında mühüm rol oynayır. Bu mənada romanda ixtisarlar aparmaq çox çətindir. Eyni zamanda əsəri tam şəkildə dərsdə öyrətmək də imkan xaricindədir.

Müəlliflər ixtisarlar zamanı əsərin ümumi ruhunu, bütövlüyünü, sənətkar niyyətinin açılmasına daha çox xidmət edən başlıca səhnələri, epizodları maksimum dərəcədə qoruyub saxlamışa çalışmış, luna müvəffəq olmuşlar.

Bütün bunlar isə ilk növbədə ondan irəli gəlir ki, müəlliflər vəsaitdəki təlim materiallarında tərbiyəvi cəhəti, ideya-estetik təsiri, şagirdin bədii təfəkkürünün, dünyagörüşünün formalasılmasını diqqət mərkəzində saxlamışlar. Müşahidələr göstərir ki, sənətkarın həyat və yaradıcılığı ilə bağlı maraqlı fakt və məlumatlar şagirdlərin

dərsdə cavablarına müsbət təsir göstərir, təlim prosesinin səmərəliliyini təmin etməyə imkan yaradır.

Məlumdur ki, müasir dərsin təşkilinə, metodikasına, müəllim və şagirdlərin fəaliyyətinə yüksək tələblər verilir. Bu tələblərdən biri də məktəbinin müstəqil, yaradıcı, təşəbbüskar fəaliyyətinin təlim prosesində aparıcı yer tutmasıdır. Ədəbiyyat dərslərində şagird dərslikdəki təhlil nümunələrini, bu və ya digər sənətkar, əsər barədə söylənilən hazır hökmələri əzbərləməməli, müstəqil, yaradıcı oxucu fealiyyəti göstərməlidir.

Müəllimin təlim prosesində rolu bələdçilik, şagirdin yaradıcı, müstəqil iş yönəldilməsi səciyyəsi daşımalıdır. Bədii əsərin oxusu, güççətan səviyyədə təhlili və qiymətləndirilməsi ilə bağlı əsas iş indi şagirdin öhdəsinə düşür. Bu baxımdan şagird dərsliklə inəhdudlaşmamalı, müntəxəbatdakı bədii mətnləri diqqətlə oxumalı, sual və tapşırıqlar sistemi ilə işləməli, dərsdəki cavablarında onlara istinad etməlidir. Bu bir həqiqətdir ki, şagirdin bədii mətnin özünü oxumadan dərslikdəki təhlil materialları əsasında əsər barədə ağlabatan mühakimə yürütməsi, öz hökmələrini əsaslandırması mümkün deyildir.

Dərs vəsaitinin mühüm bir istiqaməti məktəblilərdə oxucu bacarıqlarının, bədii zövqün inkişafına geniş imkan yaratmasıdır. Bu özünü ilk növbədə əsərin ideya-məzmununun, sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin, müəllif niyyətinin müəyyənlendirilməsi, qiymətləndirilməsi ilə bağlı sual və tapşırıqlar müntəxəbatda daxil edilməsinə də göstərir.

Dərs vəsaitində oxucunu bədii

mətnin dərin qatlarına nüfuz etməyə istiqamətləndirir, əsərin mövzusu, problematikası, obrazlar sistemi ilə bağlı sual və tapşırıqların şagirdlərdə müstəqil təhlil bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayacağı şübhə doğurmur.

Dərs vəsaitinin bütün bölmələrində şagirdlərin yaş və bilik səviyyəsinin, əsəri qavrama xüsusiyyətlərinin diqqət mərkəzində saxlanılması, interaktiv təlim imkanlarının nəzərə alınması təqdirəlayiq hal kimi qeyd olunmalıdır.

"Ədəbiyyat müntəxəbatı" orta məktəb məzunlarının buraxılış və ali məktəblərə qəbul imtahanlarına hazırlaşması üçün zəruri vəsaitdir. Təsədüfi deyildir ki, bu kitab nəşr olunan kimi TQDK tərəfindən ədəbiyyat fənni üzrə qəbul imtahanı programındaki oxunması zəruri olan ədəbiyyat siyahısına daxil edilmişdir. Hazırda buraxılış və qəbul imtahanlarında test tapşırıqlarının bir qisminin məhz bu dərs vəsaiti üzrə hazırlanması müntəxəbatın müəlliflərinin uğurundan xəbər verir.

XI sinif üçün "Ədəbiyyat müntəxəbatı" dərs vəsaitlərinin tərtibinə verilən müasir tələblər nəzərə alınmaqla yazılmışdır. Ayndır ki, bu müntəxəbatdan orta ixtisas məktəblərində də dərs vəsaiti kimi istifadə olunur. Ona görə də, ədəbiyyat programında, dərslikdə və həmçinin müntəxəbatda xarici ölkələr ədəbiyyatına dair məlumatların daxil edilməsi də arzu olunardı. Xatırladıq ki, əvvəlki müntəxəbatlarda belə nümunələr öz yerini tuturdular. Şübhə etmərik ki,

müəllim və şagirdlər tərəfindən böyük razılıqla qarşılanmış müntəxəbat həzirkə mərhələdə orta ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat təliminin səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayacaq, şagirdlərin mütaliə mədəniyyətinin yüksəlməsinə əhəmiyyəti təsir göstərəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycanın təhsil siyaseti. II hissə. 2005.

2. Ədəbiyyat müntəxəbatı. Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün dərs vəsaiti. Bakı: "Kövsər" 2009.

3. Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinfi üçün dərslik. Bakı, 2008.

Резюме

В данной статье основной упор делается на портреты писателей, указанной в программе по литературе для V-XI классов общеобразовательной школы. Хрестоматия составлена в соответствии программы.

Summary

Having according to and examples have been given to the program of the literature on V-X classes of general education schools to the text-book of literature written in the article from portraits of the corresponding some writers. Selected fragments from the literary work have been compiled to the complete program suitably.